

Анотації

Женгал К. В. К вопросу историографии профсоюзного движения Украины: региональный аспект.

В статье рассмотрено источники по изучению профсоюзного движения Одесской области как составной части всеукраинского профсоюзного движения. Выполнен анализ и классификация представленного типа источников.

Zhengal K. V. To the question of historiography of trade union movement in Ukraine — a regional aspect.

The article deals with sources of study of trade union movement in Odessa region as of a compound of All- Ukrainian trade union movement. The author analyses and classifies of the given sources.

С. В. Ковальчук

ОДЕСЬКІ КАДЕТИ НА СТОРІНКАХ ПАРТІЙНОЇ ПРЕСИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «РЕЧЬ» ТА ЖУРНАЛУ «ВЕСТНИК ПАРТИИ НАРОДНОЙ СВОБОДЫ»)

Ключові слова: Одеса, партія, кадети.

Ключевые слова: Одесса, партия, кадеты.

Key words: Odessa, party, Cadets.

Росія вступила у ХХ сторіччя, переживаючи кризу у соціально-економічній та політичній сферах. Ставало все більш зрозумілим, що самодержавство є головним гальмом розвитку країни, яка і без того відставала від провідних розвинених країн Європи. Бурхливі події революції 1905–1907 років поставили уряд та населення перед вибором, який обрати шлях розвитку у подальшому: ліберально-демократичний (проведення реформ мирними засобами, еволюція органів влади та управління) або соціалістичний (революція, знищення традиційного укладу життя, введення нових соціально-економічних та політичних відносин). Перша російська революція не вирішила цього питання і час прийняття рішення протягнувся аж до 1917 року.

Об'єктом розгляду є партія конституційних-демократів (Партія Народної свободи), як головна провідниця ліберальних ідей в Російській імперії. Предметом розгляду є відділ партії конституційних демократів в місті Одесі. Хронологічні рамки

дослідження охоплюють події 1905–1907 років. Актуальність теми полягає в тому, що разом із загальними роботами, присвяченими партії в цілому, ми пропонуємо вивчення окремих партійних осередків конституційних-демократів у колишній Російській імперії з залученням різнопланових джерел щодо діяльності кадетів в Одесі.

Першими джерелами нашого дослідження, що мають наукове значення для вивчення діяльності людей того часу, соціально-економічних, політичних й побутових умов їх життя, особливу цінність представляють статті, замітки та інші матеріали в періодичній пресі. Особливий інтерес становить не тільки детальний опис того, що відбувалося, але й суб'єктивне трактування матеріалу авторами, їх інтерпретація, яка дозволяє простежити основні напрямки ідейної, суспільно-політичної думки. Були розглянуті повідомлення місцевої ліберально-демократичної газети «Одесский листок» та «Одесские новости» про створення в Одесі комітету партії конституційних демократів, її соціальний склад, чисельність та діяльність. Саме ці газети містять найбільш вагомі факти для поступового створення загальної картини діяльності комітету конституційних демократів у місті Одесі. Необхідно зауважити, що до нас цією проблемою майже ніхто не займався. В ході дослідження нами були залучені матеріали з таких робіт з цієї проблематики. Єдиною оглядовою роботою про одеських кадетів, крім періодичної преси, є праця Сергія Штерна «Десятилетие конституционно-демократической партии в Одессе (1906–1916)» [1], його книга містить інформацію про чисельність комітету, його діяльність, тактичні настанови, але під час виборів до I Державної Думи автора було вислано, і тому факти, які він наводить, були запозичені ним з газет та листів друзів. Це стосується періоду 1905–1907 років. Частково проблема кадетів була порушена в радянських історичних нарисах про місто Одесу «Очерки истории города-героя», «Хроника революционных событий на Одесщине в годы первой русской революции», загалом в цих роботах увага більше приділена одеському робітничому руху та діяльності більшовиків під час першої російської революції в місті. [2] Серед сучасних нарисів, в яких тою чи іншою мірою автори торкаються зазначеної проблеми, слід назвати такі праці: Герлігі Патриція «Одеса. Історія міста, 1794–1914», Само-

йлов Ф. О., Скрипник М. О., Ярещенко О. Т. «На початку ХХ століття // Історія Одеси», Малахов В. П., Степаненко Б. А. «Одеса, 1900–1920 / Люди... События..., Факты», в цих роботах відмічається пошвавлення ліберально-демократичного руху в місті, поява комітетів партій різного напрямку. [3] Серед статей нами було знайдено одну, Є. П. Назарова «Одеські кадети у виборчих кампаніях до Державних Дум Російської імперії», невелика оглядова стаття про передвиборну кампанію кадетів при виборах до I, II, III, IV Дум. [4] На ряду з цим ми вивчили фонди ДАОО (Державний архів Одеської області), серед яких можна виділити два фонди Є. М. Щепкіна (голова комітету кадетів в Одесі від заснування до обрання його депутатом I Державної Думи) та С. Ф. Штерна (автор вище вказаної роботи), але, на жаль, необхідні нам справи були або знищені або втрачені під час Великої Вітчизняної війни. [5] Інші досліджені нами фонди містять документи і матеріали місцевої влади. Серед них особливий інтерес мають такі справи: «Дело цензора по внутренней цензуре. Списки повременных изданий за 1906 год», «Алфавитный указатель изъятых печатных изданий, в том числе приведенный В. Ленина, Г. Плеханова, Л. Толстого, К. Каутского», «Периодические и непериодические издания 1906–1909». [6] З цих фондів ми встановили, що з 5 газет та журналів, що видавалися одеським комітетом, вийшли у світ, максимум, два рази, після чого були закриті за наказом місцевої влади.

Окрему групу у вивченні діяльності Одеського комітету партії конституційних демократів становлять джерела фонду департаменту поліції та охоронного відділення, їх листування під грифом «секретно» із генерал-губернатором та градоначальником, фонд знаходиться в ЦДІАУ (Центральний державний історичний архів України). Документи силових структур держави є невід'ємною частиною у дослідженні історії партії кадетів, на рівні з вивченням партійних документів про з'їзди, приватні збори ЦК. Документи поліції та «охранки» дозволяють дослідити внутрішньопартійні, так би мовити, погляд із зовні на події, тому що партійні документи також частково, на наш погляд, носять суб'єктивний характер [7]. Вкрай важливу та цікаву інформацію з нашої проблеми містять фонди ДАРФ (Державний архів Російської Федерації). [8] Звичайно партійна

преса кадетів, в якій висвітлювалася діяльність партії, містила інформацію про загальноімперські з'їзди, в ній друкувалися статті лідерів партії з основних програмних, ідеологічних та тактичних питань. Крім того, у партійній пресі висвітлювалися питання щодо діяльності відділень партії по всій імперії, при цьому зазначався час їх виникнення, взаємовідносини з державною владою та з населенням.

Отже перше відоме партійне видання — це газета «Речь», почала видаватися з 23 лютого 1906 р. У самому виданні писалося, що це *«велика, політична, економічна та літературна газета, що виходить за участю П. М. Мілюкова та І. В. Гессена»*. «Речь» публікувала хроніку столичного, провінційного й міжнародного життя, аналітичні матеріали, висвітлювала події культури [9]. Перше повідомлення про Одесу міститься у розділі під назвою «Письмо из Одессы» за 23 лютого 1906 р., одеський комітет повідомляв, що зібрання комітету дозволено тільки на дві години і присутніх має бути не більше 200 осіб [10]. Наступне повідомлення з розділу «Предвыборные собрания» було опубліковане 27 лютого 1906 р. Писалося, що праві партії бешкетують та тероризують населення, а партії Народної свободи навіть заборонено проводити зібрання комітету та повідомляти населення про адреса чергування бюро партії по місту, для запису нових членів до комітету [11]. «Одесский листок» вказував на те, що одеський комітет нараховує приблизно 500 осіб, це підтверджує і «Речь» у розділі «Предвыборная кампания». Повідомлялося, що 18 березня 1906 р. відбулося зібрання комітету, на якому було 500 осіб [12]. В газеті було офіційно повідомлено, що одеські кадети уклали союз із національними групами для спільного проведення передвибірної кампанії в Одесі [13]. Під час роботи I Думи була надрукована ще одна інформація про Одесу у розділі «Наши корреспонденты», в якій говориться про спільне зібрання одеського, тираспольського, ананієвського, подільського, кишинівського та єлисаветградського комітетів. Метою зборів було обговорення питання про створення обласних організацій партії не за адміністративно-територіальним поділом, а за виокремленням відділів від губернських організацій [14]. Наступне повідомлення про одеських кадетів надруковане 24 жовтня 1906 р., в розділі «Телеграммы». В ньому йшлося про те, що член одеського комітету партії К. М. Панкеев був ви-

сланий з Одеси за проведення нелегальних зборів комітету партії кадетів у власній квартирі [15]. 28 жовтня 1906 р., в розділі «Важнейшие известия», повідомлялося, що одеський генерал-губернатор доручив спеціальній комісії скласти «особливі постанови» для всіх місцевих органів друку на час передвиборної кампанії в II Думу (цей наказ стосувався тільки опозиційних газет) [16]. Під час передвиборної кампанії у II Думу, вже в першій половині 1907 р., в газеті не опубліковано жодного повідомлення про одеський комітет партії.

Наступний партійний орган друку кадетів журнал «Вестник Партии Народной свободы», суспільно-політичний щотижневий журнал ЦК конституційно-демократичної партії, видавався за рішенням II з'їзду партії партії кадетів (5–11 січня 1906 року). Головні рубрики: Петербурзька міська група, Московська міська група, Провінціальний відділ (про життя партії), З життя інших партій, Парламентський тиждень, Минулі дні (огляди діяльності Державної Думи, політичні події в країні), Парламентська фракція партії Народної свободи тощо. Помітне місце серед публікацій займали аналітичні статті, матеріали з питань програми, тактики, діяльності партії. Мета журналу: відбивати все партійне життя загалом, простежувати виникнення й розвиток місцевих груп, діяльність місцевих і центральних органів, індивідуальну роботу членів партії, ознайомлювати читачів із процесом і результатами партійної пропаганди, складностями, перипетіями й перспективи, проявами урядових репресій, друкувати статті про програму й тактику партії. Журнал почав виходити з 22 лютого 1906 р. Журнал неодноразово піддавався переслідуванням цензури [17].

У другому номері журналу від 5 березня 1906 р. вперше повідомлялося про заборону одеським кадетам переддрукувати політичну програму партії після її II з'їзду (на з'їзді були внесені суттєві зміни у програму партії), винятком могло слугувати тільки те, якщо кадети викреслять з програми параграфи 25–26 (це стосовно автономії Польщі та Фінляндії) [18]. Наступне повідомлення стосувалося Сергія Штерна, який був секретарем комітету партії кадетів в Одесі. С. Штерна заарештували за розповсюдження листівок, які містили, закликання населення брати участь у виборах депутатів до I Держдуми, крім того, на його квартирі були конфісковані документи сто-

совно діяльності комітету [19]. В повідомленні від 4 травня говорилося: «Місто секретаря комітету у нас знаходиться під «бойкотом влади», адміністрація арештовує секретарів один за одним. 22 квітня був заарештований Окольський, який змінив С. Ф. Штерна на цій посаді. В квартирі заарештованого був проведений обшук, але поліція нічого не знайшла. Біля приміщення, де перебувало бюро комітету, був жорстоко побитий поліцією підліток Вулиж, який служив кур'єром при комітеті й звідки виходив з дорученням, хлопчик дотепер скаржитья, що погано чує» [20]. 18 травня було надруковане повідомлення про виконуючого обов'язки голови комітету професора університету М. М. Ланге, який клопотав у місцевій адміністрації про заарештованого секретаря Окольського, комітет хоче залучити до цієї справи Є. М. Щепкіна [21].

Інформація про діяльність комітету після розпуску І Думи (у липні, серпні, вересні та жовтні) в журналі відсутня. Наступне повідомлення у розділі «Провинциальный отдел» з'явилося 5 листопада 1906 р., з початком передвибірної кампанії в Одесі відбулися вибори членів виборчих комісій, за даними журналу, ними стали, як і в минулий раз, майже всі члени комітету партії Народної свободи [22]. Також у розділі «Провинциальный отдел» повідомлялося, що соціал-демократи провели передвибірне анкетування серед населення Одеси. Виявилось, що більшість населення була на боці кадетів та робітничої курії соціал-демократів. Загалом, ліві зробили висновок, що, незважаючи на відсутність передвибірної агітації з боку кадетів в Одесі, вони користуються великим успіхом серед населення [23] У розділі «Провинциальный отдел» повідомлялося, що після того, як поліцією було розгромлено зібрання комітету в жовтні 1906 р. на квартирі К. М. Панкеева (див. «Речь». — 1906, 24 октября), зібрань більше не відбувалося. До міста повернувся Є. М. Щепкін, було вирішено виділити 5 осіб для ведення агітації негласним шляхом. Було укладено угоду із національним єврейським комітетом, їм віддали 33 міста з 80 міст виборщиків. Згідно з угодою із соціал-демократами (меншовиками) їм віддали 14 місць, 5 місць соціалістам-революціонерам і 2 місця польським соціалістам (всього 21 місце), тільки лівім, щоб вони не утворили окремих соціалістичний блок. На других виборах не було укладено угоди із українською організацією

«Просвіта», хоча під час першої передвиборної кампанії угода з нею існувала [24, л. 20–21]. На цей раз вони підтримали «мирнооновленців». В кінці-кінців, на основі вищевказаних угод в Одесі виник список кандидатів у виборщики від прогресивно-демократичного блоку, про який писалося в «Одесском листке» [25], загалом якщо б кадети діяли в Одесі відкрито, вони створили б ще сильнішу опозицію владі та правим у місті [26]. І останнє повідомлення, яке ми зустріли в журналі знову у розділі «Провинциальный отдел», О. Я. Пергамент, один із лідерів одеського комітету, переміг на виборах і став депутатом від Одеси у II Думі, за це він почав отримувати листи із погрозами, що його чекає та ж доля, що й М. Я. Герценштейна (видний член партії кадетів, член фракції «Народної свободи» I Думи, вбитий після її розпуску невідомими) [27].

Отже ми бачимо, що газета «Речь» та журнал «Вестник Партии народной свободы» одночасно почали друкуватися, тому деякі факти та статті членів партії в них збігалися, це ж стосувалося й інформації про одеський комітет. Але якщо порівнювати повідомлення обох видань, то, на нашу думку, «Вестник Партии народной свободы» надавав більш цікаві та інформативні дані щодо одеського комітету. Стосовно всіх повідомлень про одеських кадетів, то на наш погляд є підстави вважати, що вони стосуються взаємовідносин кадетів з владою. Є правдиві факти того, що кадети піддавалися жорстоким репресивним заходам з боку влади, яскравим прикладом може слугувати одеський комітет.

Джерела та література

1. Штерн С. Десятилетие конституционно-демократической партии в Одессе // Одесский листок. — 1915. — 14 с.
2. Очерки истории города-героя. — Одесса: «Главиздат», 1956. — 319 с.; Хроника революционных событий на Одессине в годы Первой российской революции (1905–1907 гг.). — Одесса, 1976. — 206 с.
3. Очерки истории Одесской областной партийной организации. — Одесса, 1981. — С. 60–84; Герлігі Патриція. Одеса. Історія міста, 1794–1914. — К., 1999. — С. 281–285; Самойлов Ф. О., Скрипник М. О., Ярещенко О. Т. На початку ХХ століття // Історія Одеси. — Одеса, 2002. — С. 225–242; Малахов В. П., Степаненко Б. А. Одеса, 1900–1920 // Люди... События... Факты. — Одеса, 2004. — С. 82–117 та ін.

4. Назарова Є. П. Одеські кадети у виборчих кампаніях до Державних Дум Російської імперії // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. — К., 2009. — Вип. 23. — С. 1–10.
5. ДАОО: Ф. 151. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 6.; Ф. 45. — Оп. 19. — Спр. 569. — Арк. 23; Ф. 45. — Оп. 9. — Спр. 17. — Арк. 509; Ф. 156. — Оп. 1. — Спр. 63. — Арк. 5; Ф. 5250. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 12; Ф. 42. — Оп. 35. — Спр. 438. — Арк. 5.
6. ДАОО: Ф.9. — Оп. 1. — Спр. 473. — Арк. 10, Ф.12. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 150, Ф.12. — Оп.1. — Спр. 6. — Арк. 152.
7. ЦДІАУ: Ф. 385. — Оп.1. — Спр.1696. — Арк. 20–39; ЦДІАУ: Ф. 335. — Оп.1. — Спр.1. — Арк. 60–72; ЦДІАУ: Ф. 268. — Оп. 2. — Спр.14. — Арк. 45.
8. ГАРФ: Ф. 523 (Конституционно-демократическая партия, кадеты. Санкт-Петербург. 1905–1906. Партия народной свободы. Петроград. 1906–1917); Ф. 579 (Миллюков Павел Николаевич, историк, лидер конституционно-демократической партии, депутат III и IV Государственных Дум, министр иностранных дел Временного правительства).
9. Речь. — 1906. — 23 февр.
10. Там само.
11. Речь. — 1906, 27 февр.
12. Там само. — 19 марта.
13. Там само. — 8 апр.
14. Там само. — 21 мая.
15. Там само. — 24 окт.
16. Там само. — 28 окт.
17. Вестник партии народной свободы. — 1906. — № 1. — Стб. 1.
18. Там само. — № 2. — Стб. 113–114.
19. Там само. — № 5. — Стб. 302.
20. Там само. — № 9. — Стб. 631.
21. Там само. — № 11. — Стб. 756.
22. Там само. — № 35. — Стб. 1842.
23. Там само. — 1907. — № 1. — Стб. 106.
24. ЦДІАУ. — Ф. 385. — Оп. 1. — Спр. 1696. — Арк. 72.
25. Одесский листок. — 1907. — 18 января.
26. Вестник партии народной свободы. — 1907. — № 7. — Стб. 478–480.
27. Там само.

Анотації

Ковальчук С. В. Одесские кадеты на страницах партийной прессы (по материалам газеты «Речь» и журнала «Вестник Партии народной свободы»).

Статья посвящена изучению создания и деятельности партии конституционных демократов в Одессе на основе привлечения разноплановых источников, в первую очередь, архивных материалов и партийной периодической прессы, в которой в значительной мере освещена деятельность партии в целом и ее партийных отделов.

Kovalchuk S. V. Odessa cadets on the pages of party press (by materials of newspaper «Rech'» and magazine «Vestnik Partii narodnoy svobody»).

This article covers creation and activity of party of constitutional democrats in Odessa by application of the different sources. In the first place except for the archived sources it is the party's periodic press which reviewed activity of party and party separations on the whole.

В. М. Осипов

ІСТОРІОГРАФІЯ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ НА ОДЕЩИНІ

Ключові слова: історіографія, національна трагедія, Голодомор, Одеська область.

Ключевые слова: историография, национальная трагедия, Голодомор, Одесская область.

Key words: historiography, tragedy of national, Golodomor, Odessa region.

У жовтні 2010 року президент України Віктор Янукович заявив, що пам'ять про Голодомор для сучасного суспільства є святою [1].

24 листопада 2010 року міністр закордонних справ України К. І. Грищенко звернувся до закордонного українства з нагоди 77-х роковин Голодомору 1932–1933 років в Україні з промовою вшанувати жертв однієї з найбільших гуманітарних катастроф людства — Голодомору 1932–1933 років в Україні [2].

Протягом багатьох десятиліть на дослідження теми Голодомору 1932–1933 років було накладено цілковите табу. Історич-